

РЕЦЕНЗИЯ

от: доц. д.н. Стоил Мавродиев, Югозападен университет „Неофит Рилски“
на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен
„доктор“

Област на висше образование: 3. Социални, стопански и правни науки

Професионално направление: 3.2. Психология

Докторска програма: Педагогическа и възрастова психология

Автор: Антония Трайкова

Тема: Агресия и тревожност при деца в тийнейджърска възраст с проблемно ползване на интернет“

Научен ръководител: Проф. д-р Кирилка Тагарева, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

1. Общо описание на представените материали

Със заповед № РД-22-1495 от 23.06.2025 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ съм определен за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на Антония Трайкова – докторантка в самостоятелна форма на обучение към катедра „Психология“ с научен ръководител проф. д-р Кирилка Тагарева“.

Представеният от Антония Трайкова комплект материали на хартиен носител е в съответствие с Правилника за развитие на академичния състав на ПУ и включва всички необходими документи.

2. Кратки биографични данни за докторанта

Антония Трайкова има магистърска степен по Приложна психология, преди това има магистратури по педагогика и право. Работила е като юрисконсулт и психолог.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Темата на дисертационния труд е изключително актуална в контекста на съвременното общество, в което дигиталните технологии и интернет играят ключова роля в живота на младите хора. Проблемното интернет поведение, агресията и тревожността са явления, които имат значително въздействие върху психо-социалното развитие на юношите, което прави изследването релевантно както в научно, така и в научно-приложно отношение. Поставените цели – изследване на взаимовръзките между агресия, тревожност и проблемно интернет поведение, както и идентифициране на профили на юноши въз основа на тези характеристики – са ясно формулирани и целесъобразни. Задачите, свързани с теоретичен анализ, емпирично изследване и разработване на препоръки, са логично свързани и подкрепят постигането на целите.

4. Познаване на проблема

Докторантката демонстрира задълбочено познаване на състоянието на изследвания проблем. Първата глава на дисертацията представя обширен теоретичен обзор, който обхваща ключови концепции за агресията, тревожността и проблемното интернет поведение. Цитирани са водещи автори в областта като Бърковиц, Айзенк, Спенс и съвременни изследвания от 2023 г., което показва актуалност на литературния материал. Антония Трайкова оценява критично съществуващите теории и изследвания, като подчертава липсата на достатъчно емпирични данни за връзката между тези феномени при български юноши, което мотивира нейното изследване.

5. Методика на изследването

Избраната методика е подходяща за постигане на поставените цели. Докторантката използва комбинация от стандартизирани инструменти, включително българската версия на ревизираната детска скала за проявена тревожност, многоизмерна скала за агресивност в юношеска възраст и анкетна карта за проблемно интернет поведение. Приложени са статистически анализи като t-тест, ANOVA, корелационен анализ и клъстерен анализ, които позволяват задълбочено изследване на взаимовръзките между променливите. Извадката е представителна, включваща юноши от различни възрасти и полове, а организацията на изследването е прозрачна и етично обоснована. Методологията е адекватна и осигурява достоверни резултати.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Дисертационният труд на Антония Трайкова е обемен и добре структуриран, обхващащ 186 страници, разделени в три основни глави, увод, заключение, списък с литература и приложения. Всяка глава е разработена с висока степен на аналитичност, като съчетава теоретична задълбоченост с емпирична строгост. По-долу е представена подробна характеристика и оценка на всяка глава, с акцент върху тяхното съдържание, структура, достоверност и принос към цялостния труд.

Първата глава, озаглавена „Теоретичен обзор във връзка с изследвания проблем“ (стр. 12–74), представлява фундаментална част от дисертационния труд, която изгражда теоретичната основа за последващото емпирично изследване. Тя е структурирана в няколко ключови подраздела, които систематично анализират трите основни конструкта: агресия, тревожност и проблемно интернет поведение (ПИП).

Докторантката започва с дефиниране на агресията, позовавайки се на класически автори като Арнсън (2008) и Бърковиц (2008), които разглеждат агресията като поведение, причиняващо физическа или психическа болка. Разграничават се различни видове агресия: физическа, вербална, релационна и дисоциална, като всяка е илюстрирана с примери и теоретично обоснована.

Особено внимание е отделено на разликата между конструктивна („добра“) и деструктивна агресия, като се подчертава потенциалът на агресията да служи като защитен механизъм или да се превърне в патология.

Анализирани са фактори, допринасящи за агресивно поведение, включително темперамент, социална среда, семейни динамики и медийно влияние. Например,

позоваването на Стаматов (2008) подчертава ролята на телевизията и интернет върху агресивните модели при юноши.

Обсъждат се специфични форми на агресия при юноши, като релационната агресия (словесен тормоз, сплетни, изключване), което е особено релевантно за възрастовата група.

Тревожността е разгледана като многоизмерен феномен с когнитивни, емоционални и соматични компоненти. Докторантката се позовава на теории като тази на Роджърс (1980) и Бек, които акцентират върху ролята на когнитивните изкривявания и средата в развитието на тревожност.

Специфично за юношите, анализирани са страхове и тревожни разстройства, свързани с възрастови кризи, социални взаимодействия и академичен натиск. Подчертана е връзката между тревожността и социалната изолация, особено в контекста на дигиталната среда.

Обсъждат се физиологични прояви на тревожност, като сърцебиене и треперене, както и тяхната връзка с интернет зависимост.

Проблемно интернет поведение:

Тази част започва с исторически преглед на развитието на интернет и неговото въздействие върху юношите, като се акцентира върху социалните мрежи, видеоигрите и онлайн платформите.

Докторантката анализира модели като когнитивно-поведенческия модел на Дейвис (1999) и тристепенния модел на Грохол (1999), които обясняват етапите на проблемното интернет поведение: първоначално увлечение, разочарование и баланс.

Разглеждат се рискови фактори като социална изолация, ниска саморегулация и излагане на агресивно съдържание онлайн. Цитирани са съвременни изследвания (напр. Xue et al., 2023), което подчертава актуалността на анализа.

Първата глава демонстрира високо ниво на теоретична компетентност. Докторантката успешно интегрира класически и съвременни източници, като поддържа баланс между обобщения и специфични анализи, насочени към юношеската възраст. Структурата е логична, с ясно разграничаване на подтемите, което улеснява разбирането. Достоверността на материала е подкрепена от използването на литературните източници. Единствена забележка е, че културните фактори, макар и споменати, биха могли да бъдат разгледани по-подробно, особено в контекста на българската социална среда.

Втората глава е посветена на методологията на емпиричното изследване и е структурирана в три основни подраздела:

1. Цели, предмет и задачи:

Докторантката ясно формулира целите на изследването: изследване на взаимовръзките между агресия, тревожност и проблемно интернет поведение и идентифициране на профили на юноши въз основа на тези характеристики.

Задачите включват: (1) теоретичен анализ на литературата, (2) разработване и прилагане на методология за емпирично изследване, (3) анализ на данните и (4) формулиране на практически препоръки. Тези задачи са логично свързани с целите и осигуряват цялостен подход към изследването.

2. Изследвани лица и методи:

Извадката обхваща 198 юноши на възраст 16–18 години, като са представени демографски характеристики (пол, възраст) и критерии за подбор. Докторантката описва етичните аспекти, включително информирано съгласие и конфиденциалност (стр. 80).

Използвани са три основни инструмента:

Българската версия на ревизираната скала за проявена тревожност, Многоизмерна скала за агресивност в юношеска възраст (Калчев, 2012), Анкетна карта за проблемно интернет поведение, разработена от докторантката, фокусирана върху социална и емоционална ангажираност онлайн.

Инструментите са валидирани, като анкетната карта е специално създадена за изследването, което демонстрира оригиналност.

3. Описани са статистическите методи и процедурите за събиране и обработка на данни, което подчертава методологичната строгост.

Втората глава е методологично издържана. Етичните съображения са ясно описани, което повишава достоверността на изследването. Единствена препоръка е за по-детайлно обсъждане на потенциалните ограничения на анкетната карта, тъй като тя е нов инструмент и може да изисква допълнителна валидация.

Третата глава представя резултатите от емпиричното изследване и тяхната интерпретация. Тя е най-обемната част от дисертацията и е структурирана в няколко ключови подраздела:

1. Анализ на надеждността на скалите:

Докторантката представя резултати от тестове за надеждност (Cronbach's α), които показват висока вътрешна консистентност на използваните инструменти (напр. $\alpha = 0.865$ за анкетната карта за ПИП). Това потвърждава достоверността на инструментите и качеството на събраните данни.

Обсъжда се хомогенността на скалите, като се отбелязва, че някои подскали (напр. за морален скептицизъм) показват по-ниска надеждност, което е интерпретирано като възможен ефект от юношеските когнитивни различия.

2. Статистически анализи:

ANOVA анализ: Установени са значими разлики по пол и възраст. Момчетата показват по-високи нива на социална тревожност (ср. стойност 35.16), докато момчетата демонстрират по-високи нива на физическа агресия (стр. 98). Възрастовите разлики показват, че по-големите юноши (17–18 г.) имат по-високи нива на тревожност, което се свързва с академичен и социален натиск.

Корелационен анализ: Установени са положителни корелации между вербалната агресия и проблемното интернет поведение, както и между тревожността и социалната изолация. Тези връзки подкрепят хипотезата за взаимосвързаност на конструктите.

Факторен анализ: Анализът на анкетната карта за ПИП идентифицира три основни фактора: социална и емоционална ангажираност, прекомерна употреба и негативни емоционални реакции (стр. 102–106). Това предоставя нова структура за разбиране на ПИП.

3. Клъстерен анализ:

Използвайки метода K-Means, докторантката идентифицира два профила на юноши:

Клъстер 1: Социално ангажирани с ниска саморегулация – характеризират се с висока активност в интернет, но ниска способност за регулиране на емоциите и поведението си.

Клъстер 2: Тревожни с висока критичност – показват високи нива на тревожност и критичност, но по-ниска ангажираност в интернет, което може да действа като защитен фактор .

Този анализ е особено иновативен, тъй като предлага нова класификация с потенциал за приложение в образователни и психологически интервенции.

4. Изводи:

Докторантката обобщава, че проблемното интернет поведение е свързано с повишена тревожност и агресия, като подчертава ролята на емоционалната регулация.

Разликите по пол и възраст са интерпретирани в контекста на социалните и когнитивните особености на юношите.

Предложени са практически препоръки, като разработване на програми за обучение в емоционална регулация и медийна грамотност.

Третата глава комбинира строга статистическа обработка с дълбока интерпретация на резултатите. Клъстерният анализ е особено впечатляващ, тъй като предлага оригинална класификация на юношите, която може да бъде основа за бъдещи изследвания и интервенции. Резултатите са представени ясно, с подкрепящи таблици и фигури (напр. Фигура 5, Фигура 6), което улеснява разбирането. Достоверността е гарантирана от високата надеждност на инструментите и коректното приложение на статистическите методи.

Обща оценка на дисертационния труд:

Дисертационният труд е аналитичен, добре структуриран и демонстрира високо ниво на научна и методологична компетентност.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

Дисертационният труд предлага следните научни и научно-приложни приноси:

1. Теоретични приноси:

Задълбочаване на разбирането за връзката между агресия, тревожност и проблемно интернет поведение при юноши в български контекст.

Разработване на теоретична рамка, интегрираща когнитивно-поведенчески и психосоциални модели за обяснение на проблемното интернет поведение.

2. Научно-приложни приноси:

Идентифициране на два основни профила на юноши (социално ангажирани с ниска саморегулация и тревожни с висока критичност), което може да послужи за разработване на таргетирани интервенции.

Предоставяне на практически препоръки за превенция на проблемното интернет поведение, насочени към образователни институции и родители.

Приносите са значими за психологията, особено в областта на превенцията на психосоциални проблеми при юноши. Резултатите имат потенциал за приложение в образователни програми и психологическа практика.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Докторантката е представила 3 самостоятелни статии, които покриват националните минимални изисквания.

9. Лично участие на докторанта

Антония Трайкова е автор на дисертационния труд и публикациите, свързани с него. Тя е разработила методологията, провела е емпиричното изследване и извършила статистическата обработка на данните. Формулираните приноси са резултат от нейния личен принос, което е видно от самостоятелния характер на публикациите и детайлното описание на изследването.

Не се установяват данни за плагиатство.

10. Автореферат

Авторефератът е изготвен в съответствие с изискванията на ПУ и отразява основните резултати и приноси на дисертационния труд. Той е структуриран ясно, с акцент върху целите, методологията, резултатите и приносите. Съдържанието е синтезирано и предоставя адекватна представа за значимостта на изследването.

11. Критични забележки и препоръки

Към дисертационния труд няма съществени критични забележки, някои от тях бяха коментирани по-горе.

12. Лични впечатления

Дисертационният труд впечатлява с цялостния си подход и задълбоченост. Антония Трайкова демонстрира високо ниво на професионализъм и ангажираност към темата. Особено впечатляваща е способността ѝ да интегрира теоретични и емпирични аспекти в единна рамка, която има както научна, така и практическа стойност. Клъстерният анализ и идентифицирането на профили на юноши са особено иновативни и заслужават висока оценка.

13. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

Резултатите от изследването могат да бъдат използвани за:

- Разработване на образователни програми за превенция на проблемното интернет поведение в училищата.
- Създаване на насоки за родители и учители за управление на агресията и тревожността при юноши.
- По-нататъшно изследване на връзката между интернет зависимост и психо-социални проблеми в други възрастови групи.
- Разработване на интервенции, насочени към специфичните профили на юноши, идентифицирани в изследването.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд съдържа научни и научно-приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката и отговарят на изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България, Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и Правилника на ПУ „Паисий Хилендарски“. Дисертационният труд показва, че докторантката Антония Трайкова притежава задълбочени теоретични знания и професионални умения по научна специалност Педагогическа и възрастова психология, като демонстрира качества и умения за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Поради гореизложеното, убедено давам своята положителна оценка за проведеното изследване, представено от рецензираните по-горе дисертационен труд, автореферат, постигнати резултати и приноси, и предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен „доктор“ на Антония Трайкова в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.2. Психология, докторска програма Педагогическа и възрастова психология.

21.07.2025 г.

Рецензент:

доц. д.н. Стоил Мавродиев